

DELO S STANOVALCI Z DEMENCO

POSVET MDDSZ IN SKUPNOSTI SOCIALNIH ZAVODOV

Hotel Mons, 4. 5. 2011

Tone Dolčič, namestnik varuhinje

UVOD

Republika Slovenija je 15. 4. 1993 ratificirala Konvencijo proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju. Generalna skupščina Organizacije Združenih narodov (v nadaljevanju: OZN) je 18. 12. 2002 sprejela tudi Opcijski protokol h Konvenciji proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju (v nadaljevanju: Opcijski protokol). Skladno z njim je vsaka država pogodbenica med drugim tudi zavezana, da na državni ravni ustanovi, določi ali vzdržuje enega ali več organov za obiskovanje zaradi preprečevanja mučenja ali drugega okrutnega, nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja (v nadaljevanju: državni preventivni mehanizem). Z Zakonom o ratifikaciji Opcijskega protokola h Konvenciji proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju (Uradni list RS, št. 20/2006) je bil v Republiki Sloveniji **za državni preventivni mehanizem določen Varuh človekovih pravic Republike Slovenije** (v nadaljevanju: Varuh). Člen 4 tega zakona določa, da pristojnosti in naloge državnega preventivnega mehanizma (v nadaljevanju DPM) po Opcijskem protokolu v skladu z njegovim 17. členom izvršuje Varuh, v dogovoru z njim pa tudi v Sloveniji registrirane nevladne organizacije ter organizacije, ki so pridobile status humanitarne organizacije v Sloveniji.

DPM ima po Opcijskem protokolu pooblastila, da:

- redno preverja ravnanje z osebami, ki jim je odvzeta prostost,
- daje priporočila odgovornim organom, da bi izboljšali razmere in ravnanja s temi osebami in
- predloži predloge in pripombe k veljavnim ali predlaganim zakonom.

Da bi DPM lahko izpolnil svoje naloge in pooblastila, Opcijski protokol v 20. členu določa zavezo, da se izvajalcem DPM med drugim zagotovi tudi **dostop do tovrstnih krajev in informacij v zvezi z njimi.**

Skladno s 4. členom Opcijskega protokola pomeni odvzem prostosti **vsako** obliko pridržanja ali zapora ali namestitve osebe v **javni ali zasebni** zavod, ki ga ta oseba po odredbi sodne, upravne ali katere koli druge oblasti **ne sme zapustiti po svoji volji**. Pri tem mora vsaka država pogodbenica dovoliti obiske (tudi) DPM na **katerem koli** kraju, ki je v njeni pristojnosti in pod njenim nadzorom, kjer **so ali bi lahko bile** osebe, ki jim je bila odvzeta prostost na podlagi odredbe javne oblasti ali na njihovo pobudo ali z njihovo izrecno ali tiho privolitvijo (v nadaljevanju: kraji odvzema prostosti).

Poročila o dosedanjih obiskih DPM so objavljena v letnih poročilih Varuha, v poročilih o delovanju DPM in spletni strani www.varuh-rs.si.

NAMEN DANAŠNJE PREDSTAVITVE JE OPOZORITI NA UGOTOVITVE VČP IN SLIŠATI ARGUMENTE ZA MOREBITNE SPREMEMBE SISTEMA, SAJ VARUH SVOJIH STALIŠČ NE BO SPREMINJAL, LAHKO PA POMAGA V POSTOPKIH PRIPRAVE ZAHTEVANIH SPREMEMB ZAKONODAJE.

UGOTOVITVE VČP

V letu 2010 je VČP (področje sociale) obiskal 9 domov za starejše. V vlogi Državnega preventivnega mehanizma na podlagi Zakona o ratifikaciji Opcijskega protokola h Konvenciji Združenih narodov proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim in ravnanju pa 5 domov za starejše in 2 posebna socialno varstvena zavoda. V vseh obiskanih domovih smo preverjali (tudi) bivalne razmere in ravnanje s stanovalci na varovanih oddelkih ali drugih oddelkih, kjer so nastanjeni stanovalci z demenco.

Domove seznanimo s svojimi ugotovitvami in jih zaprosimo za komentarje in pripombe. Šele potem poročilo pošljemo MDDSZ.

Ugotovitve ob obiskih:

1. Različno pojmovanje domov, kaj je varovani oddelek in posledično različno ravnanje

Domovi se med seboj razlikujejo pri tolmačenju določb Zakona o duševnem zdravju (ZDZdr) iz leta 2009 glede varovanih oddelkov. Po ZDZdr je to oddelek v socialno varstvenem zavodu, kjer so osebe zaradi svojih potreb nepretrgoma deležne posebne zaščite in varstva ter zavoda ne morejo zapustiti po svoji volji. Domovi iščejo rešitve, ki bi na eni strani kazale na bolj odprt režim oddelka, na drugi

strani pa uspešno preprečile odhod stanovalca iz takšnega oddelka zunaj nadzora doma in njegovega osebja. Domovi stanovalce »varujejo« na različne načine: z osebjem, ki jih vrača stanovalce na oddelek; z vrtljivimi bunkami na vratih, dvojnimi kljukami, vrati, ki so prekrita z zaveso ali prebarvana v barvi sten na oddelku in tako optično manj opazna; s tehničnimi sredstvi (npr. električna ključavnica na kodo ali kartico; zapestnica in indukcijske zanke), pa tudi z zaklepanjem vrat s ključem.

Nekateri domovi razlagajo, da je oddelek varovani oddelek (in torej zapade pod določbe ZDZdr) le takrat, kadar je varovan s tehničnimi sredstvi (ne z osebjem). Nekateri domovi so svoje oddelke, ki so jih v preteklosti celo imenovali varovani oddelek, da ne bi puščalo dvoma, da gre za varovani oddelek, preimenovali v oddelek s povečano pozornostjo, bivši varovani oddelek, oddelek za osebe z demenco ipd. **Varuhovo stališče v zvezi s tem je jasno (tako, kakor je jasna zakonska določba): vseeno je, kako oddelek imenujemo, pa tudi, kako stanovalce varujemo, bistvo je, da je stanovalcem preprečeno, da bi dom (ali oddelek) zapustili po svoji volji.** Gre za de facto odvzem prostosti, ta pa je dopustna le v primerih in po postopku, ki ga določa zakon. Za odvzem prostosti pa je treba šteti vsak položaj, ko posameznik ne more svobodno oditi ali zapustiti določenega kraja oziroma prostora. Vsakdo, ki mu je odvzeta prostost, ima po četrtem odstavku 5. člena Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin pravico začeti postopek, v katerem bo sodišče hitro odločilo o zakonitosti odvzema prostosti in odredilo njegovo izpustitev, če je bil odvzem prostosti nezakonit. Poleg tega ZDZdr določa posebne pravice, ki jih ima oseba v varovanem oddelku oziroma stanovalec v domu, ki mu je omejena osebna svoboda. Izpostavimo naj le pravico do zastopnika, ki med drugim osebo informira o pravicah iz ZDZdr, svetuje glede njihovega uveljavljanja in si prizadeva za njihovo spoštovanje. Če Dom šteje, da nima varovanega oddelka (a ga ima oziroma omejuje osebno svobodo/svobodo gibanja stanovalcem), **potem tem stanovalcem krši tudi pravico do zastopnika.** Izpostaviti velja, da celo tudi nekateri izmed tistih domov, ki sicer »priznavajo«, da imajo varovani oddelek, nimajo objavljenih pravic stanovalcev na varovanem oddelku niti hišnega reda, s čimer kršijo 16. člen ZDZdr. V nekaterih domovih smo zaznali tudi:

- zamudo pri obveščanju sodišč glede zatečenega stanja oziroma oseb, ki so bile na varovanem oddelku, ko se je začel uporabljati ZDZdr
- da je pri nekaterih sprejemih, ki so bile opravljene s privolitvijo sebe, vprašljiva sama privolitev. Privolitev mora biti namreč izraz svobode volje osebe in mora temeljiti na

razumevanju položaja in biti izoblikovana na podlagi primernega pojasnila o naravi in namenu obravnave. Z nekaterimi stanovalci, iz katerih spisov je izhajalo, da so v sprejem privolili, so se predstavniki Varuha (ali drugi člani DPM) poskušali pogovoriti, vendar so bili ti stanovalci popolnoma časovno in krajevno dezorientirani, pogovor glede obravnave na varovanem oddelku in predvsem privolitve ni bil mogoč. Mnenja smo, da takih sprejemov ne moremo šteti kot sprejeme s privolitvijo in da bi o njih moralo odločati sodišče.

- primeri, ko domovi obveščajo sodišča tudi o sprejemih s privolitvijo, kar je nepotrebno
- primeri, ko domovi štejejo, da zadošča privolitev skrbnika za poseben primer, kar je nepravilno. Soglasje lahko poda le zakoniti zastopnik za osebo, ki ji je odvzeta poslovna sposobnost (drugi odstavek 74. člena) O tem ravnokar odloča Ustavno sodišče RS. (s stališča Varuha pa tudi to ni ustrezno, saj ZDZdr izključuje možnost, da o dopustnosti sprejema takšne osebe na varovani oddelki odloča sodišče, ker šteje, da gre za sprejem s privolitvijo ne glede na siceršnje stališče prizadete osebe glede takšne namestitve. V tem delu se sedanja zakonska ureditev po ZDZdr bistveno razlikuje od predhodne ureditve po Zakonu o nepravdnem postopku, ki je v 71. členu štel pridržanje osebe, ki ji je odvzeta poslovna sposobnost, za pridržanje brez privolitve in s tem zagotavljal sodni nadzor takšnega pridržanja)

Če domovi obveščajo sodišče, storijo to šele ob sprejemu. ZDZdr sicer določa, da je sprejem možen le na podlagi že izdanega sklepa sodišča. Razumemo pomisleke domov (da ne morejo čakati s prazno posteljo, da bo postopek izpeljan; da je težava, če bi bil sklep za čakajočega izdan, pa ne bi bilo še prostega mesta, ker ZDZdr določa, da ga je treba sprejeti v nekaj dneh), zato soglašamo z domovi, da bi bilo smiselno veljavno zakonodajo v tem delu v spremeniti tako, da bi bila bolj življenjska...

2. Bivalni pogoji

Bivalne pogoje, ki jim imajo stanovalci na varovanih oddelkih Varuh na splošno ocenjuje kot dobre.

Pozitivno izstopajo predvsem novejši domovi, ki so bili že v osnovi grajeni tudi za namene varovanih oddelkov oziroma oddelkov za stanovalce z demenco in so temu prilagojeni. Pohvaliti velja tudi nekatere starejše domove, ki se trudijo čim bolj približati sedanjim standardom in tehničnim zahtevam (tehnični in prostorski pogoji) in zmanjšujejo kapacitete oddelkov, vzpostavljajo manj

posteljne sobe, nekateri selijo varovane oddelke iz višjih nadstropij v pritličja zato, da omogočijo neposredno povezavo z zelenimi površinami urejene okolice. Varuh opaža med domovi veliko razliko v pozornosti, ki jo namenjajo ureditvi zunanjih površin.

Izjemoma se še dogaja, da Dom nima nobene ustrezno urejene in predvsem varovane okolice in so tako možnosti za zadrževanje stanovalcev z demenco na svežem zraku zelo omejene in povsem odvisne od osebja (oz. svojcev). Varuh v teh primerih domovom predlaga, da se zagotavljajo redni izhodi stanovalcev v spremstvu osebja in da se ti izhodi beležijo na način, da je vedno možno preveriti, kdaj je bilo stanovalcem omogočeno zadrževanje na svežem zraku.

3. Osebe na varovanem oddelku

V večini obiskanih domov smo ugotovili, da v nočnem času na varovanem oddelku ni stalno navzoč delavec, kar Varuh šteje za eno večjih pomanjkljivosti. Domovi situacijo rešujejo s klicnimi zvonci s katerimi naj bi stanovalci v stiski lahko poklicali pomoč in/ali videonadzorom hodnikov varovanega oddelka. Po naši oceni je oboje nezadostno: mnogi stanovalci varovanega oddelka (kakor nam osebe v Domu samo pojasni) klicnega zvonca ne zna uporabiti, nočno osebo, ki opravlja obhode tudi na ostalih oddelkih in se odziva na klice stanovalcev celotnega doma, pa ni stalno prisotno v dežurni (sestrski) sobi in ne more na monitorju spremljati dogajanja na varovanem oddelku ter se zato ne more vedno takoj odzvati, ko bi bilo to potrebno. Varuh vidi učinkovito rešitev le s spremembo kadrovskega normativov tako, da bo zagotovljena stalna prisotnost enega zaposlenega na varovanem oddelku.

Pohvaliti velja, da imajo zaposleni, ki delajo na varovanih oddelkih opravljena dodatna izobraževanja s področja demence in da domovi omogočajo in podpirajo permanentna izobraževanja. Pohvaliti velja tudi, da si Domovi prizadevajo zagotoviti čim bolj stalen kader, v kolikor osebo rotira pa je to na daljše obdobje in postopoma.

4. Posebni varovalni ukrepi

ZDZdr je v 29. členu je opredelil posebni varovalni ukrep kot »nujen ukrep, ki se ga uporabi zaradi omogočanja zdravljenja osebe ali zaradi odprave oziroma obvladovanja nevarnega vedenja osebe, kadar je ogroženo njeno življenje ali življenje drugih, huje ogroženo njeno zdravje ali zdravje drugih ali z njim povzroča hudo premoženjsko škodo sebi ali drugim in ogrožanja ni mogoče preprečiti z

drugim, blažjim ukrepom«. Dodatno je zakon določil, da se posebni varovalni ukrepi uporabljajo v oddelkih pod posebnim nadzorom in varovanih oddelkih. Zakon je kot PVU določil le dva ukrepa: telesno oviranje s pasovi in omejitev gibanja znotraj enega prostora.

Zakon je tudi natančno opredelil, kdo in v kakšnem primeru lahko PVU odredi, koga je treba o odrejenem ukrepu obvestiti, koliko časa lahko tak ukrep traja, kako je z nadzorom osebe med trajanjem ukrepa in drugo. Varuh je za domove, ki jih je obiskal po začetku uporabe ZDZdr, ugotovil, da tisti domovi, ki uporabljajo PVU-je, niso spremenili prakse njihovega izvajanja. Npr. še vedno uporabljajo »zdravnikovo odobritev v naprej«, včasih tudi za neomejeno obdobje; uvedejo PVU tudi na prošnjo svojcev; pomanjkljivo nadzirajo izvajanje PVU oziroma pomanjkljivo beležijo opravljen nadzor.

Varuhovo stališče v zvezi s tem je vseskozi nedvoumno: vsak poseg, ki posega v pravico ali svoboščino posameznika, ne glede na njegove osebne okoliščine, mora biti predviden z zakonom, prav tako pa tudi način njegovega izvajanja, trajanje posega in nadzor nad posegom.

Posebej velja omeniti uporabo (posebnih) varovalnih ukrepov izven varovanih oddelkov, predvsem na negovalnih oddelkih.

IZ LP VČP 2010:

Iz ZDZdr izhaja, da so PVU možni le v psihiatričnih bolnišnicah in v socialno varstvenih zavodih, ki imajo organizirane tako imenovane »varovane oddelke«, medtem, ko vsebinsko in po obsegu popolnoma enaki ukrepi, ki bi jih izvedel nekdo drug (zdravstveni, socialno varstveni, vzgojno izobraževalni zavod) ne bi štel za PVU, čeprav bi bil sprejet z enakim ciljem (zavarovati zdravje ali premoženje) in z enakimi posledicami. Dejstvo je, da noben predpis ne ureja varovalnih ukrepov izven področja duševnega zdravja, zato po načelu, da je treba omejitve uporabljati restriktivno, pravzaprav nobena bolnišnica ne sme uporabiti PVU, četudi obravnava bolnika z duševno motnjo ali duševno boleznijo. Povedano drugače: bolnika z duševno motnjo ali duševno boleznijo, ki potrebuje kirurški poseg, pa zanj ne da privolitve, zdravstveni delavci ne smejo začasno privezati na posteljo, da bi mu preprečili gibanje po opravljeni operaciji. In dodatno: socialno varstveni zavod ne sme privezati

na invalidski voziček ali na posteljo posameznika, ki je dementen in bega, če tega ne stori v varovanem oddelku.

Zgoraj navedeno izhaja iz več pobud in razgovorov z izvajalci zdravstvene dejavnosti, pa tudi iz naših ugotovitev ob obiskih socialno varstvenih zavodov. V praksi smo naleteli na različno razumevanje določbe 29. člena ZDZdr, kar posledično vodi v neenotno in tudi nepravilno uporabo posebnih varovalnih ukrepov v konkretnih primerih. Zato smo MZ in MDDSZ zaprosili, naj nam posredujejo svoja pojasnila oziroma stališča o določenih vprašanjih. **Mnenje, ki smo ga prejeli**, nas še utrjuje v prepričanju, da je treba obravnavano problematiko razrešiti z dopolnitvijo ZDZdr ali pa druge zakonodaje, ki naj nedvoumno opredeli vse ukrepe, ki jih izvajalci zdravstvene ali socialnovarstvene dejavnosti smejo uporabiti, da bi zavarovali posameznikovo življenje ali premoženje, pa omejujejo človekove pravice in svoboščine (z njegovo privolitvijo ali brez nje). Ob tem varuh priporoča, da se ponovno razmisli o določbah obstoječe zakonodaje, ki opredeljujejo zelo kratke roke za poročanje in odločanje, saj teh rokov zaradi narave dela in kadrovskih težav zlasti socialno varstveni zavodi praktično ne morejo v celoti spoštovati.

V času do spremembe zakonodaje pa Varuh podpira prizadevanja posameznih institucij, ki so že pripravile interne akte o uporabi varovalnih ukrepov. Takšni akti sicer nimajo zakonske podlage, lahko pa pomembno prispevajo k razmejitvi posebnih varovalnih ukrepov od drugih ukrepov za zagotovitev varnosti pacientov v praksi, s tem pa tudi spodbudijo tudi oblikovanje strokovne doktrine uporabe ukrepov, ki bo upoštevala vse vidike varstva človekovih pravic in svoboščin.

5. Pritožbene poti

Ugotavljamo, da na nekaterih varovanih oddelkih stanovalcem niso zagotovljene vse pritožbene poti, ki so sicer na voljo stanovalcem v domu. V mislih imamo predvsem nabiralnike za pritožbe, kadar jih domovi ne nameščajo na varovani oddelki z obrazložitvijo, da ti stanovalci »niso sposobni napisati pritožbe« ali pa »da se lahko vedno ustno pritožijo, če to želijo«. Čeprav je res malo verjetno, da bodo stanovalci teh oddelkov oddali (anonimno) pisno pritožbo, pa je po Varuhovem mnenju prav, da se jim ta možnost zagotovi, zato domovom vedno predlagamo, da namestijo nabiralnike tudi na varovane oddelke.

6. Sklepno

Varuh bo pripravil poseben vprašalnik in obvestilo zavodom, ki jih bomo obiskali v tekočem letu, s čimer bomo izboljšali učinkovitost nadzora, domovom pa tudi ne bomo povzročali dodatnega dela in težav pri zbiranju podatkov.